

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

Utasítás

*

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

1906

IRVÁNYI KÖNYVTÁR

XIV. ÉVFOLYAM

Magy. ir. III.

1602/XVI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

BUDAPEST

A KÖNYV-ÉRTÉKELÉS ÉS A KÖNYVTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR ÉRTÉKELÉSÉNEK

Budapest, az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
Br. Eötvös József. <i>Ferenczi Zollán</i>	1
Adatok Kemény Zsigmond »Gyulai Pál«-jának forrásához. <i>Loósz István</i> ...	15
Egy magyar nyelvű történeti iskoladráma töredéke a XVII. századból. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	42
Bessenyei Sándor szerelme. <i>Baros Gyula</i>	53
Arany levele a didaktikus költészetről. <i>Dézsi Lajos</i>	129
Jókai és Debreczen. <i>Oláh Gábor</i>	132, 266
Listius László »Mohácsi veszedelmé«-nek forrásai. <i>Dr. Pintér Jenő</i> ...	152, 380
A Pançatantram és egyik magyar származéka. <i>Gálos Rezső</i>	172
Kazinczy jelentősége. <i>Vértesy Jenő</i>	257
Kisfaludy Károly hatása Katonára. <i>Rakodczay Pál</i>	393
Beniczky Péter élete és költészete. <i>Kovács Dezső</i>	385
Miskolczy Gáspár. <i>Versényi György</i>	425

ADATTÁR.

Bessenyei Sándor levelei. <i>Baros Gyula</i>	68
Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. <i>Lukinich Imre dr.</i>	80
Tizenhetedik századbeli Páŕquillusok. <i>Remény Lajos</i>	93
Hatvani István feljegyzése Domokos Márton haláláról	101
Katona József születése napja	101
Csokonai két ismeretlen verse. <i>Oláh Gábor</i>	102
Petőfi »A Tiszá«-járól. <i>Ferenczi Sarolla</i>	104
Újabb adalékok codexeink forrásaihoz. <i>Katona Lajos</i>	105, 191, 332
»Torcular Engaddi«. <i>Dézsi Lajos</i>	120
Kazinczy Ferencz jegyzetei. <i>Dr. Viszola Gyula</i>	201, 348
Adat Fazekas Mihály életéhez. <i>Dr. Barcsa János</i>	221
Horváth Mihály levelei Bajza Józsefhez	224
Arany János »Losonczi István«-jának forrása. <i>Tolnai Vilmos</i>	230
Br. Wesselényi Miklós levelezése íróbarátaival. <i>Pap Károly</i>	239, 355, 472
Apáti szatirájának kora. <i>Gálos Rezső</i>	251
A Margit-legendáról. <i>Horváth Cyrill</i>	305, 432
Bethlen Miklós életéhez. <i>Lukinich Imre</i>	447

	Lap
Br. Wesselényi Miklós levelei barátjaihoz: Bártfai Lászlóhoz és Jósika Miklóshoz. <i>Pap Károly</i>	481
A Vásárhelyi Daloskönyv CXXV. számú csonka darabjának variánsa. sz.	496

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Válasz dr. Sebestyén Gyulának. <i>Császár Elemér</i>	124
Karenovics József. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. Buda- pest, 1905. <i>Simai Ödön</i>	380
Essays zur vergleichenden Literaturgeschichte. Von K. Federn. München- Leipzig, 1904. <i>Gálos Rezső</i>	500

VEGYESEK.

Ad vocem. sz.	498
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpád</i>	126, 254, 383, 504
Név- és tárgymutató	IX

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betürendes sora szerint.

Lap	Lap
<i>Barcsa János.</i> Adat Fazekas Mihály életéhez 211	<i>Horváth Cyrill.</i> A Margit-legendáról. Első közl. 305. — Második és befejező közl. 432
<i>Baros Gyula.</i> Bessenyei Sándor szerelme 53	Horváth Mihály levelei Bajza Józsefhez 224
<i>Baros Gyula.</i> Bessenyei Sándor levelei 68	Katona József születése napja ... 101
<i>Császár Elemér.</i> Válasz dr. Sebestyén Gyulának 124	<i>Katona Lajos.</i> Újabb adalékok codexeink forrásához 105, 191, 332
<i>Dézsai Lajos.</i> Egy magyaryelvű történeti iskoladráma töredéke a XVII. századból 42	<i>Kemény Lajos.</i> Tizenhetedik századbeli Pasquillusok 93
<i>Dézsai Lajos.</i> Arany levele a didaktikus költészetről 129	<i>Kovács Dezső.</i> Beniczky Péter élete és költészete 385
<i>Dézsai Lajos.</i> »Torcular Engaddi« 120	<i>Loósz István.</i> Adatok Kemény Zsigmond »Gyulai Pál«-jának forrásához 15
<i>Ferenczi Zoltán.</i> Br. Eötvös József 1	<i>Lukinich Imre.</i> Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról 80
<i>Ferenczi Sarolta.</i> Petőfi »A Tiszá«-járól 104	<i>Lukinich Imre.</i> Bethlen Miklós életéhez 447
<i>Gálos Rezső.</i> A Pançatantram és egyik magyar származéka 172	<i>Oláh Gábor.</i> Jókai és Debreczen. Első közl. 132. — Második és befejező közl. 266
<i>Gálos Rezső.</i> Apáti szatirájának kora 251	<i>Oláh Gábor.</i> Csokonai két ismeretlen verse 102
<i>Gálos Rezső.</i> Essays zur vergleichenden Literaturgeschichte. Von K. Federn. München-Leipzig, 1904 500	<i>Pap Károly.</i> Br. Wesselényi Miklós levelezése íróbarátaival. Első közl. 239. — Második közl. 355. — Harmadik befejező közl. 472
Hatvani István feljegyzései Domokos Márton haláláról 101	<i>Pap Károly.</i> Br. Wesselényi Mik-
<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium 126, 254, 383, 504	

Lap	Lap
lós levelei barátjaihoz : Bártfai Lászlóhoz és Jósika Miklóshoz 481	A Vásárhelyi Daloskönyv CXXV. számú csonka darabjának variánsa. sz. 496
<i>Pintér Jenő</i> . Listius László »Mohácsi veszedelmé«-nek forrásai. Első közl. 152. — Második és befejező közl. 380	<i>Tolnai Vilmos</i> . Arany János »Lonszci István«-jának forrása ... 230
<i>Rakodczay Pál</i> . Kisfaludy Károly hatása Katonára 393	<i>Versényi György</i> . Miskolczy Gáspár 425
<i>Simai Ödön</i> . Karenovics József. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. 380	<i>Vértessy Jenő</i> . Kazinczy jelentősége 257
Ad vocem. sz. 498	<i>Viszota Gyula</i> . Kazinczy Ferencz jegyzetei. Első közl. 201. — Második és befejező közl. 348

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

<i>Gálos Rezső</i> . Apáti szatirjának kora 251
<i>Horváth Cyrill</i> . A Margit-legendáról. Első közl. — 305. Második és befejező közl. 432
<i>Katona Lajos</i> . Újabb adalékok codexeink forrásához. Első közl. 105. — Második közl. 191. — Harmadik és befejező közl. ... 332

II. Újkor.

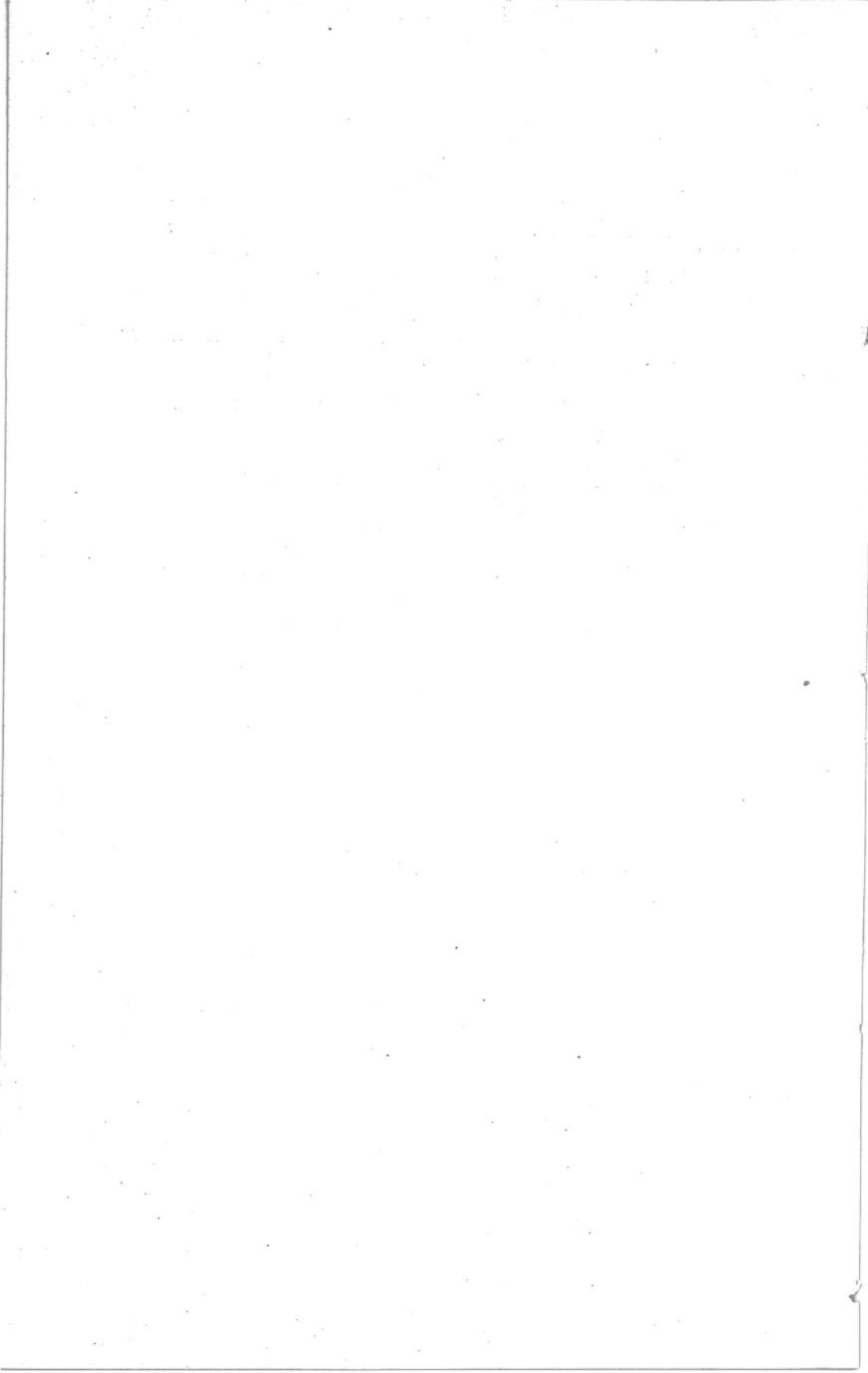
<i>Décsi Lajos</i> . Egy magyar nyelvű történeti iskoladráma töredéke a XVII. századból 42
<i>Décsi L.</i> »Torcular Engaddi« ... 120
Hatvani István feljegyzései Domokos Márton haláláról 101
<i>Kemény Lajos</i> . Tizenhetedik századbeli pasquillusok 93
<i>Kovács Dezső</i> . Beniczky Péter élete és költészete 385
<i>Lukinich Imre</i> . Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról 80
<i>Lukinich Imre</i> . Bethlen Miklós életéhez 447
<i>Pintér Jenő</i> . Listius László »Mohácsi veszedelmé«-nek forrásai. Első közl. 152. — Második és befejező közl. 380

Sz. A Vásárhelyi Daloskönyv CXXV. számú csonka darabjának variánsa 496
<i>Versényi György</i> . Miskolczy Gáspár 425

III. Legújabb kor.

<i>Barcsa János</i> . Adat Fazekas Mihály életéhez 221
<i>Baros Gyula</i> . Bessenyei Sándor szerelme 53
<i>Baros Gyula</i> . Bessenyei Sándor levelei 68
<i>Császár Elemér</i> . Válasz dr. Sebestyén Gyulának 124
<i>Décsi Lajos</i> . Arany levele a didaktikus költészetről 129
<i>Ferenczi Zoltán</i> . Br. Eötvös József 1
<i>Ferenczi Sarolta</i> . Petőfi »A Tiszá«-járól 104
<i>Gálos Rezső</i> . A Pançatantram és egyik magyar származéka 172
<i>Gálos Rezső</i> . Essays zur vergleichenden Literaturgeschichte. Von K. Federn. München-Leipzig, 1904. 500
Horváth Mihály levelei Bajza Józsefhez 224
Katona József születési napja ... 101

	Lap		Lap
<i>Loósz István.</i> Adatok Kemény Zsigmond »Gyulai Pál«-jának forrásához	15	<i>Simai Ödön.</i> Karenovics József. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905.	383
<i>Oláh Gábor.</i> Jókai és Debreczen. Első közl. 132. — Második és befejező közl.	266	<i>sz.</i> Ad vocem	498
<i>Oláh Gábor.</i> Csokonai két ismeretlen verse	102	<i>Tolnai Vilmos.</i> Arany János »Lonszoni István«-jának forrása ...	230
<i>Pap Károly.</i> Br. Wesselényi Miklós levelezése íróbarátaival. Első közl. 239. — Második közl. 355. — Harmadik és befejező közl.	472	<i>Vértesy Jenő.</i> Kazinczy jelentősége	257
<i>Pap Károly.</i> Br. Wesselényi Miklós levelei barátjaihoz: Bártfai Lászlóhoz és Jósika Miklóshoz.	481	<i>Viszota Gyula.</i> Kazinczy Ferenc jegyzetei. Első közl. 201. — Második és befej. közl.	348
<i>Rakodczay Pál.</i> Kisfaludy Károly hatása Katonára	393		
		IV. Vegyesek.	
		<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. — Második közl. 254. — Harmadik közl. 383. — Negyedik közl.	504

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
»Actio curiosa« cz. színmű	44	Ballagi Aladár 56, 57, 66, 67,	
Aeneas Sylvius	192	319; — Géza	202
Akadémia alapítása	203	Balog Ferencz 85; — János	205
Állattan magyar nyelven a XVII.		Balyik András	146
századból	425, 446	Bánffi Farkas	448, 449
Almásy Lajos	205	Barbey d'Aurevilley	501
Alvinczy Péter	94, 97, 100	Barcsa János	224
Andrássy György gróf	203, 205	Barcsay Ábrahám	57, 58, 63, 66
Annunzio, Gabriele d'—	502	Barkasy Imre	203
Antoninus	193, 194	Barkóczy Ferencz	204
Antonius krónikája	105	Baros Gyula	80
Apafi Mihály (II.)	81	Baróti Szabó Dávid: Zrinyi Szi-	
Apáti szatirájának kora	251—253	getnél	381
Appoldia, Theodoricus de —		Bartal György	205, 241
	108, 112, 116	Bártfa szini előadás (1624)	43
Apponyi István	392	Bártfay László 481; — levelei	
Aranka György	263	br. Wesselényi Miklóshoz 241—248	
d'Arc Johanna	191	Bartók István	387, 401, 405, 415
Arany János 266; levele a didak-		Bartók Lajos	135
tikus költészetről 129—131;		Bártzay Borbála	203
— »Losonczy István«-jának for-		Báthori István, Lengyelország ki-	
rása	230—239	rála	20, 21, 23
Babóthy Imre	205	Báthori Kristóf	18, 22
Bacsányi János	67, 262	Báthori Zsigmond	15, 16, 17, 37
Bajza József levelei 240—241;		Batthyányi János 203; — Lajos 368	
—hez írott levelei Horváth		Bayer József	42
Mihálynak	224—230	Bécs ostroma (1683)	47
Bakó József	249	Békés Gáspár	15, 22
Baksay Dániel	227	Bellovacensis Vincentius	108
Balassa Bálint	289, 385, 407, 419	Bene József	205
Balassi Menyhárt árultatása	44	Benfey és a Pançatantram 172—190	
		Beniczky Ferencz 386, 389, 390;	

	Lap		Lap
Beniczky Lajos	206; — Péter 131;	Budai Ferencz »Polgári lexikon«-ja	231
— élete és költészete ...	385—424	Budenz József ...	173
Beúthy Zsolt	56, 154, 173, 174, 175, 183, 352	Buocz János ...	404
Beriszlói Péter ...	161, 252	Calus Petrus ...	108, 114
Berkeszi István ...	59	Calvinus János ...	94
Bernáth Lajos	42; — Zsigmond 205	Caprara Aeneas gróf ...	45
Bessenyei György ...	56	Capua, Johannes de — ...	177
Bessenyei Sándor szerelme	53—67;	Cariglia Alfonso ...	28, 31, 34
— levelei ...	68—80	Cerratis Rodericus ...	108
Bethlen Ádám	88; — Elek 83, 87, 449; — Farkas 18, 21, 24, 29, 83; — Ferencz 83; — Gábor 45; — Gergely 81, 449; — György 81; — János 83, 87, 88; — János id. gr. 495; — László 81, 84, 87, 88, 89, 93, 451; — Mihály 83; — Miklós 83—93; — életéhez adatok 447—452 (levelei); Ön- életrása 17; bécsi fogságáról 80—93; — Pál 83; — Sámuel 83, 88	Coccejus János ...	446
Bezerédy György ...	206, 213	Codexeink forrásaihoz adalékok	105—120, 191—201, 332—347
Bickell Gusztáv ...	173	Comáromy István ...	203, 204, 205
Bidpáj meséi ...	173	Corneille ...	259
Bielek László piarista pap ...	53	Cortelius ...	95
Bod Péter	155; — Miskolcgy Gás- párról ...	Corvin János ...	30
	448	Csajfer bég ...	41
Böhmer Lajos ...	101	Csáky Sándor gróf ...	205, 211
Bónis Sámuel ...	206	Csáktornyai Mátyás ...	43
Borbók Ilona ...	102	Csanádi (Czanádi) János ...	381
Bornemisza János, felsőmagyar- országi alkapitány	96; — Péter 97, 100	Császár Elemér	123—125; — Sándor ...
Borsitzky István trencsényi követ	203, 205, 212, 214		260
Borsos Tamás Naplója ...	30	Csáthy Lajos ...	133
Bosant, Bertoldus de — ...	307	Csengery Antal ...	499
Botka Lajos szathmári követ	203, 204	Csepregi Turkovics Mihály ...	16
Brassai Sámuel ...	240	Cserey Farkas levelei br. Wesse- lényi Miklóshoz ...	249—250
Brewer Henrik ...	48	Csokonai V. József ...	145
Brigitta tizenöt imádsága ...	334	Csokonai Vitéz Mihály ...	224
Badrorics István	157—171, 280—291	Csokonai két ismeretlen verse ...	103
Brutus János Mihály történetíró	18, 29	Csokonai-kör ...	137
		Csorba István epigrammája Zrinyi- ről ...	381
		Czigányról szerzetetét historia	496—7
		Czvittinger Dávid ...	155
		Dacsó Anna ...	387, 390
		Dante ...	500
		Dávid Ferencz ...	94
		Deák Antal	205; Ferencz 21, 239, 476
		Debreczen és Jókai	132—151, 266—279
		»Decennale expirium« cz. színmű	44
		Decsi Sámuel »Osmanographiá«-ja	234
		Deli Mátyás ...	136
		Dessewffy József gróf	205, 208, 213, 355

	Lap		Lap
Dessewffy Sámuel	209	Fejérváry János armalisa	99
Dézi Lajos	52, 122, 131	Fekete Anna 102; — János 129—	
Didaktikus költészet	129—131	131; — Lőrincz	448
Dienes György	395	Fekete János gróf	35
Diószegi Sámuel	222	Félegyházi Tamás	97, 99
Dittrich Vilmos	231	Ferdinánd (III.)	95
Dobozy István	141	Ferenczi Sarolta 105; — Zoltán	
Domokos Márton bucsuztatója ...	101	13, 42, 43, 239	
Domonkos-codex forrásai	105	Fiók Károly a Pançatantramról	174
Döbrentey Gábor levelei br. Wesselényi Miklóshoz	355—359	Forgách Ferencz	231
Draskovics János	394	Fogarasz	22
Drugeth István	273	Földváry Ferencz	205
Dugonics András	263, 293	Fracheto, Gerardus de —	105
Egeressy János	97, 98, 99	Franzius Farkas: »Egy jeles vad-	
Ehrenfeld-codex	199	kert«	425—446
Enyedi Sámuel	446	Fráter György	139
Ötvös Ignác br. 208, 209, 219;		Fülöp Adorján	411, 424
— József br. 1—13 l.; —		Füvészkönyv, Magyar	222
»A falu jegyzője« 3, 5, 10; —		Gálfi János	17, 20, 21, 33
»Gondolatok« 2; — »A kart-		Gálos Rezső	190, 503
hausi«	9	Garay János	226
Erdődy József gróf 218, 220; —		Garinus és Ranzanus testvérek	
Kristóf 42; — Péter 163; —		legendái	304
Simon	163	Gáspár Imre	404, 424
Érsekujvári-codex	191—199	Géber Antal	80
Érsekujvár ostroma	45	Gegő Elek	240
Eszterházy Károly gróf 183,		Gerendi Jánoshoz írt levele Gyulai	
203; — Mihály	203	Pálnak	17
Etédi S. Márton	289	Gergelyi Mihály	209
Farkas János kormánytanácsos ...	132	Gévay Antal	227
Farkas (Inárcsi) család levéltára	101	Ghyczy Ferencz	205
Farkas Sándor 474; — (Böllöni)		Goethe	259, 261
levelei br. Wesselényi Miklós-		Gosztonyi János	161, 394
hoz	359	Guelics János	206
Farkas—Raskó pályázat	125	Grundling	101
»Fata Ungariae«	45	Guzmics Izidor	202
»Fatum Austriacum« cz. színmű	44	Gyöngyösi Pál	102
Fazekas Mihály életéhez adat	221—4	Gyulai Ferencz 82; — Pál 42, 498, 499	
Fáy András levelei br. Wesselényi		Gyulai Pál, abafájai 15—17; élete	
Miklóshoz	360—362	15—17; műve »Commentarius,	
Federn K.: Essays zur vergleich.		1580«	16
Literaturgeschichte	500—503	»Gyulai Pál« Kemény Zsigmond-	
		tól	15
		Gyurcsányi Gábor	206
		Gyurmán Adolf	132

	Lap		Lap
Hatvani István 138, 266, 267; följegyzése Domokos Márton haláláról	101	hoz 362—379, 472—481; — -hoz írott levelek	482—495
Hebbel: »Herodes u. Marianne«	503	Justh Ferencz	206
Heinrich Gusztáv	42, 153	Kajdácsi Antal	206
»Helena Menelao reddita« cz. szindarab	43, 45	Kalilag ve Dimnag	173, 180
Hellebrant Árpád 128, 254, 381,	504	Kállay Mihály	97
Helmecezy Mihály	248	Karap Sándor	222
Heltai Gáspár	422	Karcsu Arzén	385
Herepei Gergely	240	Karenovics József	380
Heumann Ágost göttingai tanár	267	Károly herczeg	207
Hidvéghy Mihály	398, 399	Károlyi György gróf	203
Hitopadeça	176, 178	Kászonyi Sándor	206
Hoffmannsthal: »Elektra«	503	Katalin, Sienai sz. — élete az Érsekújvári codexben	191—199
»Honleányok könyve«	104	Katona József »Bánk bán«-ja 135; és Kisfaludy Károly 292—304; születési napja 101, 102; — Lajos	120, 173, 181, 182, 347
»Hortulus animae« imádságai co- dexünkben	332—347	Kazinczy András 203; — Ferencz 54, 355; jelentősége 257—265; jegyzetei	201—221, 348—355
Horváth Ádám 53, 263; — Cyrill 332, 472; — Mihály 29; levelei Bajza Józsefhez 224, 230; — Mihály ref. pap 130; — Ne- pomuk	206	Keglevics János	208
Hőke Lajos	269	Kélledy Balázs	96
Hugo Károly	133	Kélledy alias Nagy Márton	95, 96
Humáyun Námén	174	Kelemen Benjámin	493
Hunfalvy Pál	498	Kemény Anna 88; — Boldizsár 88; — János 88; — Kata 88; Lajos	100
Hunyadi László a szinpadon (1689)	45	Kemény Zsigmond br. 239; — »Gyulai Pál«-jának forrásához adatok	14—41
Huszár Imre	206	Keviczky János	94, 96, 97, 98
Illésházy Gábor 398; — Gás- párné 396; — István gróf	212	Kiss Ádám 100; — János 262; Lajos	224
Imre Sándor	382, 424	Kisfaludy Károly 242; — hatása Katonára 292—304; — Sándor	265
Iskoladráma, történeti	42—52	Kisvárday Mihály kanonok	399
Istvánffy Miklós	231	Knauz Nándor	305
Izdenczy András	391	Koberger	333
Jászai János	206	Koháry Imre 386; — Péter	388
Jakabfy Simon	206	Kolozsváry Miklós	205
Jáz (= Jász) Lukács armalisa ..	99	Kölcsey Ferencz	239
Joanovics György	498	Komáromy András 153, 154, 155,	423
Jókai és Debreczen 132—151, 266—279		Komáromy I. <i>Comáromy</i> .	
Jósika István 26; — Miklós br. levelei br. Wesselényi Miklós-		Körmives János	94

Lap	Lap
Komócsy József 135	Márkházy Pál 37
Komoedia a Thurzó Borbála lakodalmán 42	Markus Mihály, Soproni 98
Kónyi »Hadi román«-ja 380	Marot Kelemen 140
Kosegarten, Jo. Godofr. Ludovicus 175	Martinovics-féle mozgalom 202
Kossuth Lajos 133, 239, 369, 376	Mathóczy Tamás 95
Kovács Dezső 424	Mátray Lajos 221
Kovácz Péter 99	Mátyásy József 241
Kovács József 103	Mednyánszky Alajos b. 213
Kubinyi Gáspár 205	Melius Péter Füves könyve 100
Kulcsár-féle krónika 17	Mértékes vers (Magyar) történetéhez adatok 444—446
Laborfalvi Róza 132, 133	Metternich herczeg 213
Ladiver Illyés 120	Mezey László 493
Lajos (XIV.) francia király 81	Mezericzky 161
Landau Marcus 173	Mihálykó János 97—100
Lázár György 84	Milton »Elveszett és visszanyert paradicsom«-a 53, 66
Lehman Gáspár 98	Miskolczy Gáspár 425—446; — Gergely 94; — Mihály ... 205, 213
Lehmus Pançatantram fordítása 181, 190	Molnár Albert, Szenczi 388; Naplója 42
Lessing 259, 261	Mombritius »Sanctuarium«-a 108
Leunclavius »Annales Sultanorum« 290	Musset Alfred 8, 9
Libussa királyné 30	»Mustafa megfojtása« cz. színmű 47—52
Lichtenstein József Venczel herczeg 75	Nánási István 427
Listius László »Mohácsi veszedelmé«-nek forrásai 152—171, 280—291	Nagy Gyula 152; — Iván 183; — Pál 205; — Sándor 42
Liszka P. András 427	Nápolyi változata a Margit-legendának 305—332, 452—472
Lisznyai Kálmán 104	Nemák Ferencz 203
Loboda Jánosné özv. 397	Németszegi István 206
Lobkovitz-codex Ferencz-rendi emlékei 199—201	Nibelung-ének 259
Lonicerus Fülöp 287	Niczky János 205; — József 206
Lónyai Gábor 208, 348—355	Nyáry Imre 396; — Pál ... 132, 133
Loósz István 41	Nyéki Mihály 205
Lukinich Imre 93, 452	Nyereggyártó András, Kassa város birája 94
Madarász Erzsébet; — László .. 133	Nyelvőr alapítása 498, 499
»Magyar Mercurius« 54	Okolycznay János 99
Majláth György gróf 211	Oláh Gábor 103, 151, 279
Majthényi Antal 205, 212	»Olajágat viselő Noé galambja« ... 81
Makai Emil 266	Orczy Lőrincz b. 57, 205
Mammachius 108, 109	
Marczibányi János 206, 212	
Marczibányi-fundatio 203	
Margit-legendáról 305—332, 452—472	
Mária Terézia 204	

	Lap		Lap
Orczy-kert	244	Pyrker Zrini's Tod	380
Összehasonlító irodalomtörténet		Püspöki Péter	83
500—503			
Ovidius : Metamorphoses	43	Radvánszky Antal 206 ; — Erzsé-	
Paczolay György	399	bet 59 ; — György 58, 71 ; —	
Paderborni változata a Margit-le-		János 48, 57, 58, 59, 60, 61,	
gendának	305—332, 452—472	62, 63, 64, 65, 66, 70—80, 121	
»Palladium sacrum« cz. szinmű ...	45	Radvánszky-levéltár	46
Pálffy Albert 133, 134 ; — Ferencz		Ragályi Tamás	205
gr. 203 ; — Pál 95 ; — Miklós		Raimundus Capuanus	193
gróf	386	Rákóczy Ferencz (II.) 46, 273 ;	
Pançatantram és egyik magyar		— György (I.)	96, 396
származéka	172—190	Ravasz Ferencz Jezsuita	427
Pap Károly	250, 379, 495	Récsey Viktor	155, 333
Papp Miklós, K.	239	Regéczkei Halaváts András	95
Pasquillusok a XVII. századból 93—100		Regius Henrik	425—426
Patay Sámuel, Báji	174, 177—190	Regősök	123
Pauls E.	48	Rehlinus szinműve	44
Pázmándy Dénes	205	Reményi Ede	133
Pázmány Péter 94, 100, 389 ; —		Répásky Leopold	206
»Imádságos könyv«-ének ha-		Reuter Gabrielle	503
tása Beniczky Péter költésze-		Révay Ferencz	397
tére	407—415	Reviczky gróf kancellár	241
Péchy Imre	206	Reviczky Gyula	135
Peer-codex kora	252, 253	Rhédey Ferencz	206
Percy	501	Richtvaldszky György	204
Perényi (Prényi) Gábor b. 206 ; —		Rimai János	47, 410, 411, 424
Zsigmond br.	206	Rosics tábornok	65
Persóé orvos	175	Rozsnyai Dávid	174, 176
Pesti Gábor	422	Rudics Dániel	206
Petőfi 230 ; »A Tisza« költemé-		Rudnay Sándor primás	203
nyéről	104	Rupp Kornél	153, 154
Petrovay Miklós (kézirata a ko-		Rutkay Lőrincz	206
lozsvári ref. kollegium könyv-			
tárában)	497	Sághy Mihály	204
Petrovics Basilius	206	Salamon Ferencz Kemény Zsig-	
Pigorini—Beri Katalin	191	mondról	14
Pillet Alfréd	172	Sand George	9
Pintér Jenő	171, 191	Sándor István	203
Plathy Mihály	205, 207	Sasinek V. Ferencz	404
Pósaházi János	446	Schesaeus »Ruina Pannonica«	381
Possinus, Petrus	179, 181, 185, 190	Schmidegg Ferencz gróf	205, 212
Prilezsky Eszter 58, 59, 60, 61, 62,		Schwartz János szinművei	43, 48
63, 68, 69, 76		Sebestyén Gyula dr.	123—125
Prónay János 205 ; — László ...	57	Senno olasz kalandor elfogatása 28	

Lap	Lap
Seth Simon 174, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 187, 190	Tahi János 163
Shakespeare 259, 261; — »Corio- lanus«-a 136	Takács Gáspár 205
Shelley 501	Táncsics Mihály 133
Sienai Sz. Katalin élete az Érsek- ujvári-codexben 191—199	Teleki József gróf 57, 203; László gróf 85, 376, 396
Simon Ferencz 492, 493	Terlenday Adolf 101—102
Simon codex 201	Thaly Kálmán 424
Simonyi József óbester 145	Thoroczkay Máté unitárius éne- keskönyve 388
Skerlecz István 205	Thurzó Borbála lakodalma 42; — György 42; — Mária — 385—400
Sēmadōva 176	Tinódi Sebestyén 231
Somósi Mihály 103	Tischler Antal 183
Somsich Pongrácz 205, 212, 214	Tököly Imre 44, 121; — Péter ... 205
Sós Gábor 97	Toldy Ferencz 152, 154, 498
Spáczay Imre 392	Toldi Miklós egy XVIII. sz. szin- műben 45
Spangovszky János 97	Tolnai Vilmos 239
Speculum vitae B. Francisci 200	Tömöri (Tomori) Pál 162, 163
Starhemberg, Ernst Rüdiger Graf v. 49	»Torcular Engaddi« 120
Stark »Paçatantram« fordítása 179, 180, 181, 185, 186, 187	Torkos Mihály 206
Szabó Dávid, Baróti 53	Torma Károly 81; — Miklós ... 85
Szabó Károly »Régi M. Könyv- tára« II. kötetéhez adalék 120—122	Török Bálint 139; — Lajos gróf 249
Szamosközy István 18, 24	Tót versek Beniczky Pétertől ... 404
Szana Tamás 135	Tóth Mihály, Könyves 135; — Jó- zsef 274
Szarvas Gábor levele 499	Tseh Márton 427
Szász Károly 133, 382	Turi Borbála 17; — Jánosné, Sza- lai Kata 17
Széchenyi Ferencz gróf 263 — István 149, 203, 243	Uzovics János 205
Szegedi Ferencz 205, 213	Ürményi József 155
Székely István Cronikája 101	Váczy János 153, 155
Szell Farkas 137	Vajda János 133
Szemere Pál 54, 55, 95	Várady Pál 94; — Péter 94
Szentjóni Szabó László 296	Vas Gereben 133
Szentkereszty Simon Mihály 86	Vas György 427, 449; — -né Nemes Mária 427
Szentkirályi Sebestyén 96, 98	Vásárhelyi daloskönyv 388; CXXV. sz. csonka darabjának variánsa 496— 497
Szerencsy István 206, 213	Vay Ábrahám 203, 205, 210, 213; — Miklós 210
Szilády Áron 42, 251, 498, 499	Végh Ignác 206
Szinyei István 95	Veresmarti Gergely deák 41
Szoboszlói Mihály 427	
Sztojka Imre báró 205	
Szucsics Eugén 203, 204; — Jó- zsef 206	
Szuhay Erzsébet 183	

	Lap		Lap
Versényi György	446	Wesselényi Ferencz 96, 97; —	
Vértesy Arnló 135; — Jenő ...	265	István 84; — Miklós báró leve-	
»Vexatio dat intellectum« szerzője	204	lezése íróbarátaival 239—250, 355—	
Viczmány Lajos	209	379, 473—485	
Vidovics György	206	Winckelmann	259
Vineis de —, II. Frigyes kancellárja	193	Wlassics Gyula	382
Virág Benedek	56	Zápolyai György 162; — János	30
Virginia-codex	199	Zay László	396
Viszota Gyula	221, 355	Zichy Ferencz gróf 217; — Károly	
Vitéz János	206	gróf 208. — László	357
Vizkelety Anna 396; — Mihály	390, 396	Zichy-féle kincsek elorzása	133
Voet Pál	426	Ziegler »Cyrus maior«-ja	43
Vörösmarty Mihály	246	Zoltán János 174, 176; — Mihály	204
Walther Imre Beniczkyről	424	Zrinyi Miklós »Szigeti veszedelem«	280,
Wass János	96	291	
Weber, Albrecht	172	Zrinyi Miklós a magyar költészet-	
Wécsey Miklós B.	206	ben	380—382
Werthes drámája Zrinyiről ...	380, 381	Zsilinszky Mihály	43
		Zsámboki János	158, 306
		Zsombori Imre	205

BR. EÖTVÖS JÓZSEF.¹

A nagy folyamoknak az a tulajdonsága, hogy beömlővén a tengerbe, még soká megtartják vizök színét és folyásuk irányát, mielőtt a beláthatatlan víztömegben elvegyülnek; sőt létezésüket állandósítják azzal, hogy szigeteket raknak le torkolatuk előtt és ismeretlen földterületekről hozott anyaggal örökítik meg pályafutásukat. Ilyen folyamokhoz hasonlítanak a nagy emberek. Midőn célhoz érnék az élet végén, mielőtt nyomtalanul elvegyülnének a nemzeti élet nagy tengerébe, mint ez az apró életfolyamok szokása, ők azután is megtartják hatásuk emlékét és azzal a szellemi anyaggal, melyet ismeretlen tájakról gyűjtöttek össze, a nemzeti élet egyetemes tengerén szigeteket alkotnak tudásuk, küzdelmeik, lelki tartalmuk emlékei gyanánt s működésök eredménye, mint erős folyamár, soká felismerhető a nemzeti élet egyszínű tükrén.

Ilyen Eötvös, egy ily hatalmas folyamár nemzetünk életében.

De ha megállunk egy-egy nagy folyam gyakran zavaros és mindig hatalmas torkolatánál, mi vonzó visszafelé felhatolni a folyam mentén hullámról hullámra, hegyről hegyre, völgyről völgyre, követve kanyargós útját fel az eredetig, hol tisztán, üdén fakad föl a sziklából az a kis forrás, mely utóbb nagyszerű folyamává bővül. Éppen ily vonzó az életrajz fonalán felhatolni a rendkívüli emberek születéséig s útjukban végig követni őket addig, míg lelkök a végtelen lélekbe ömlik, kísérni a lelket kanyargó előhaladásában, amint tapasztalatokkal és eszmékkel bővülve, mint hatalmas folyamár termékenyíti meg a körülte küzdő, zsvajgó nemzeti életet.

De erről itt most nem lehet szó, csupán egy magaslatról vett áttekintésről vagy még inkább csupán egyetlen szempillantásról. S ebben mi nagy segítség jelenleg az, hogy Eötvös élete és működése nem azon folyamok útjához hasonló, melyek mentén sziklák, hegyek, csodálatos földalakulatok mindegyre más-más képet adnak s az egyik kép sohasem hasonló a másikhoz és éppen ezért az ilyen folyamok futását is vad zuhatagok, vízesések, katarakták szakítják meg, vizök zavaros vagy tajtékozó árral rohan

¹ Halála 35-ik évfordulója alkalmából.

alá, mint minő a szenvedélyektől háborgatott lélek élete. Ellenkezőleg. Eötvös élete a végetlen alföldön haladó folyamhoz hasonló, melynek csöndes pályáját, kanyargásait egy-egy magasabb pontról messzi követhetjük le- és fölfelé, ekkép egyetlen rávetett pillantás is nagy területet ölelhet fel a részletek változatosságának rajza nélkül is.

Így első tekintetre már szembeötlő, hogy Eötvös a XIX. század első felében, kivált az akkor egész Európát hódító menetben bejárt romanticizmus, tehát első sorban Hugo Viktor hatása alatt, a szorosán vett irodalom, továbbá a tágabb értelemben felfogott tudomány céljául az élet megismerését, a kor keserveinek és szenvedéseinek, szükségének és vágyainak kikutatását s ezek javítására nemcsak a meggyőzést, hanem az elhatározásra bírást tűzte ki, röviden azt, a mit Hugo így fejezett ki: az irodalomnak ki kell elégtínie az igazság utáni sóvárgást. Vagy még más szóval: a jól felfogott és nemesen gyakorolt költészet nem öncél, hanem eszköz valamely erkölcsi, társadalmi, politikai vagy általában valamely javító cél érdekében. Ez a hivatása még a szépségnek kifejezése felett is áll és éppen ezért kötelessége felölelni a természetben levő rútat, az eddig mellőzött romlott emberi jellemeket is, bennök kimutatni a minden, még legaljasabb emberi szívben is meglevő bár egy nemes vonást.

Ez a nézet kiterjed minden emberi képességünk valódi feladatára s így, mint említők, a tudományra is. »Nem az adja a tudomány értékét, — mondá Szalay felett tartott emlékezésében — hogy sok előítéleten túlemel s való becse szerint méltányolva mindent, valóban szabaddá tesz s oly élvezeteket szerez, melyekről a tömegnek fogalma sincs. A magános tudós, ki önöségében mindent megvet: irigység tárgya lehet, de tisztéletet nem érdemel, úgy nem, mint a gazdag, ki aranyzsákjait őrzi. A tudomány becse azon hatásban rejlik, melyet az életre gyakorol; a tudósnak dicsősége, mint minden való dicsőség, abban áll, hogy embertársainak jólétén s nemesítésén dolgozik, abban, hogy tudományát szövétnekül használja, melylyel kortársainak homályos utait felvilágosítja, fegyvernek, melylyel legszentebb érdekeikért küzd; kincsnek, melyet javukra osztogat. A nagy ész csak akkor érdemli meg tiszteletünket, ha nagy kedélylyel párosul.«

Máshelyt ugyanerről a *Gondolatok* közt ezt olvassuk: »Minden művészetnek feladata kimondani a valót szép formában.« »Sokan a költői műveket a virágokhoz hasonlítják; én azt hiszem, hogy a virág nem veszít semmit szépségéből, ha felőle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válandik. A régiek Orpheusról éppen azt említik legnagyobb dicsérével, hogy lantja hangjaival városokat épített. E példa intésül szolgál, miként a művészet, mint minden egyéb e világon, csak annyiban érdemli dicséretünket, a mennyiben valamely nagyszerű cél elérésére vagy nemes eszme életbe-léptetésére eszközül szolgál.«

Ily nyilatkozatok, kivált az ismételt kritikai észrevételek miatt, megújulnak Eötvös élete minden korszakából s azok, a kik Eötvös írói működésének ezzel az oldalával foglalkoznak, körülbelől ugyanazon helyekre hivatkoznak. Éppen *A falu jegyzője* cz. regényének bírálatai miatt egy alkalommal egy költeményben is (*Én is szeretném*) szokatlan erélylyel fejezte ki elvét 1846-ban, melyben így szól:

Én is szeretném nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándaimnak fényes csillagokban,
S bimbók között keresni képeket.

Én is szeretnék kedvesem szemérol
Enyelgve és busongva dallani,
S nyájas arczáról, jég-hideg szivérol
Érzékenyen sok szépet mondani.

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tűzborát,
Szabály szerint kimért zengő sorokban
- Megénekelni a magyar hazát.

De engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos érczkara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.

Mit ezrek némán túrve érezének,
Eltölti égő kinnal lelkemet;
Mért bámulod, ha nem vidám az ének,
S öröm helyett csak bút érezhetett?

Míg gyáva kor borul hazám fölébe,
Én szebb emlékivel nem gúnyolom;
Míg égő könny ragyog ezrek szemébe',
Szelid örömről nem mesél dalom.

Miként az Aeol-hárfa viharokban,
Feljajdul a magas tetők felett:
Úgy zeng a dalnok bús dalt bús napokban,
Ki várna tőle nyájas éneket?

Ha éji vész borítja látkörünket,
Villámokért sohajt a tévedő;
Ha régi bánat kínozá szívünket,
Nem könnyeket kér-é a szenvedő?

S ilyen legyen dalom : egy villám fénye,
 Egy könny, kimondva ezrek kínjait ;
 Kit nem hevít korának érzeménye,
 Szakítsa ketté lantja húrjait.

Ha e nyilatkozatoknak nemcsak számát, hanem főleg azt a súlyát figyelembe vesszük, melylyel Eötvös kiemeli, előtérbe állítja őket, akkor kétségtelen, hogy a művészetnek és tudománynak az emberiség helyzete javítására célzó e különös feladatát az ő legfőbb elvei egyikének kell tartanunk. Mint politikus, regényíró, költő és novellista egyaránt, elfoglalva saját korával, melynek átalakulni vágyó irányát helyesen ismerte fel, a művészettől nem élvet, hanem tanítást, nagyszerű tanúságtevést követelt s ezt mindannyiszor rendkívüli őszinteséggel és éppen oly meggyőződéssel fejezte ki. Ismerte ugyan s a művészet legszebb feladatának tekintette ő is a tiszta szépség érdeknélküli megvalósítását, sőt azt a gyakorlatias célát áldozatnak tekintette a művész részéről, de éppen ezért a legmagasztosabb áldozatok egyikének, mert az emberiség haladásának oltárára leteszi a legnagyobbat, műve tökéletességét. Ámde egyszersmind ez szerinte bármily fájdalmas a művészre, természet-szerű kötelessége, melylyel tartozik az ég által beléje oltott lelki javakért. Nemes öntudattal a morál egyik legszebb tanára hivatkozott, hogy sohasem szabad ingadozni egy fájdalom és egy kötelesség közt.

Nem meglepő tehát, hogy Eötvös ez elvei következtében minden művét, még legjelesebb költeményeit, élbeszéléseit is irányműveknek írta ; ilyeneknek a szó legigazibb, de egyszersmind legnemesebb értelmében. Goethe egyszer azt mondta, hogy minden jó költemény alkalmi költemény. Eppen ily módon lehetne azt is mondani, hogy minden jó mű iránymű, a mennyiben valamely eszme kifejtése, művészi megvalósítása nélkül kiváló mű nincsen. E mellett a cél tudatossága van kifejezve minden művészetben, mert az mindig és mindenütt a valóságnak és annak, mit a művész képzelete hozzáadott, volt csodálatos vegyülete ; ez által egyrésztől a józan észnek bemutatja nem azt, a mi megtörtént, hanem azt, a mi magasabb és általánosabb értelemben véve igaz és való s egyszersmind a képzeletet túlemeli a közönséges valóság korlátain. Ezeknek, t. i. a valóságnak és képzeletinek egyesítése, egyezőval a művészi felfogás, magasabb értelemben minden művészetben célzatosságot mutat s ebben az értelemben tehát szintén minden, csak kissé nagyobb szabású, igazabban értelmezett művészi termék iránymű.

Azonban az irodalomtörténet és széptan más, gyakorlatibb célok szerint jellemzi az irányműveket, melyek különlegesen ilyenek, mert hiszen az előbb jellemzetteket nem is nevezi irányműveknek. Ugyanis a regények közül a szorosabban vett filozófiai, politikai és társadalmi regényeket, melyek egy-egy gyakorlati eszme

vagy intézmény megvalósítását vagy eltörlését, hasznosságának vagy értelmességének bebizonyítását s a megfelelő irányban a gyakorlati izgatást, meggyőzést tűzik ki célul, kiváltképpen ezeket nevezi irányműveknek, melyekben tehát a különösen művészi eszközök gyakorlati célok szolgálatába szegődnek.

Ha az irányzatosságot azonban csak kissé tágabb értelemben vesszük, Eötvös minden műve, mint említők, iránymű, még az eddig szorosan annak nem tekintett *A karthausi* és *A nők regényei* is; *A falu jegyzője* cz. társadalom-politikai és *Magyarország 1514-ben* cz. történelem-politikai regényeit pedig maga is egyenesen irányművek gyanánt írta s a regényalakot mindkét esetben ezért használta első sorban, hogy vonzó alakjánál fogva szélesebb társadalmi körökre bírjon hatni.

Ezért e két utóbb említett műve nemcsak a korkérdésekkel, hanem a kor általános eszmeirányzatával áll szoros kapcsolatban. Figyeljük meg ugyanis, hogy azon első sorban politikai jelszavak között, melyeket a francia forradalom az emberiség jelszavaivá tett, t. i. a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméi közül, különböző időkben más-más lépett előtérbe a többi rovására. A XIX. század első felében Nyugat-Európában, kivált a szociális tanok népszerűsége miatt, az egyenlőség vált uralkodóvá. Nálunk szintén, de más okokból. Nyugat-Európa főbb államaiban ugyanis a politikai, de kivált törvényelőtti egyenlőség kérdései legfőbb vonásaikban már meg voltak oldva, midőn mi még csak tapogatódzva és ezer ellentállással, előítéllettel küzdve megtehettük 1832—36-ban a törvényhozás terén az első lépéseket. Az első törvényjavaslat, mely már a teljes törvényelőtti egyenlőség elvén alapul, de soha törvénynyé nem lett, az 1843-iki, a Deák-féle büntetőtörvénykönyvi javaslat volt. Míg tehát Nyugat-Európában a megoldott törvényelőtti és részben életbe lépett politikai egyenlőség után a szociálisztikus egyenlőség vágyai foglalkoztatták az elméket és kivált Franciaországban a szociális-utópikus elméletek a 30-as és 40-es években virágkorukat élték: nálunk óriási erőfeszítéseket tettek a jobb szellemek az arisztokratikus alkotmánynak demokratikus átalakítására, a politikai és törvényelőtti egyenlőség megvalósításával s csak ezek után remélték az egységes nemzeti nagyobb összeolvadást.

Jól fogva fel a kérdést, Eötvös e két regényében (*A falu jegyzője*, *Magyarország 1514-ben*) éppen úgy, mint ugyanakkor írt nevezetes publicisztikai művével, a *Reform*-mal, a törvényelőtti és politikai egyenlőségért küzd; főképpen ezért küzd és ez jellemzi 1840—48-ig terjedő egész irodalmi működését. Ez annál szembeötlőbb, mert maga az is, hogy ő *A falu jegyzőjében* az általános politikai átalakulás és az egyetemes törvényhozási javítás, a középkori állapotokból való kibontakozás, a társadalmi és politikai állások pontos és lelkiismeretes ellátása, a köteleességek teljesítése körül a magasabb erkölcsi eszmék befogadása érdekében, egy nagyszabású gyűjtőkép által egy magában véve túlzott, de egye-

temes magyar életet rajzol; maga az is továbbá, hogy e regényével előkészítette egy, utóbb czikkekben és legkivált a *Reform*-ban 1846-ban szélesebben és egyenesebben kifejtett politikai átalakulás kérdéseit és irányelveit, melyek együttesen legkivált egy népképviselői országgyűlés és parlamenti felelős kormányzat sürgetésében lettek kifejezést: mindez magasabb szempontból tekintve nem egyéb, mint az egyenlőség eszméjének kiterjesztése egész politikai átalakulásunkra, összes törvényhozási tevékenységünkre. Egyenesen ebből foly a megerendszernek is, mint államformának bírálata; mert Eötvös jól látta, hogy a törvényelőtti kivételeknek, a rendi jogoknak legjobb támasza a részletekben működő megyei élet, az egészben magyar, de kicsinyes érdekekkel és helyi szűkkörű nézetekkel; továbbá hogy csakis ez az átalakulás fog megszabadítani a dikasztériális kormányrendszertől a maga felelősségnélküli leplezett abszolutizmusával és gyámkodó maradiságával, a nyilvános vitatást kerülő lap-pangásával, láthatatlan elvonultságával és az abszolutizmus érdekeit szolgáló gyámkodásával. Ellenben egy, a szélesebb és nemzeti érdekeken, egyenlő alapon nyugvó választói jog, az ezen alapuló képviselők testülete, az utasítás nélküli szabad képviselők szava és a mindezzel járó nyilvánosság, végre végelemzésben a nemzet öszszességével szemben kötelező felelősség és parlamentarizmus már magukban véve a törvényelőtti egyenlőségnek is nemcsak biztosítékai, de csakis a jegyegyenlőségen alapult politikai egészségesebb nemzeti létnek lehetnek következményei.

Az egyenlőség e tanának hirdetésében, sőt követelésében annyira megy, hogy a mi csak éppen nála nem szokatlan, még egy költői elbeszélésének, *A vár és kunyhó*-nak is alapeszméjévé teszi. Ismeretes a mű tartalma. A várúrnak, a grófnak fia, szereti a jobbágyleányt, de nem lehetnek egymáséi az uralkodó egyenlőtlenység miatt s bánatában mindkettő meghal. Ezt az egyszerű mesét teszi a költő az egyenlőségi eszme hordozójává. A természet t. i. egyenlő az úr és jobbágy iránt, mert a magas vártornyok s a kisdud kunyhó felett egy nap sugára játszadoz; az ég sem tesz különbséget köztök, mert egyképpen áld urat és szegényt; az érzelmekben, az emberi természet e legnemesebb nyilatkozataiban is egyenlők, mert az ifjú párnál »egy érzeménynek lángiban dobognak a szívek«; az emberi méltóság, az ősök iránti öntudat is ugyanaz a főúrban, mint a pór önérzetében; a mocsok is egyenlően szennyez be urat és pórt; ugyanegy a keserv, mely betölti a házat és a kunyhót; egy a sír is, mely a két ifjút a kora halálban befogadja; végre egy könnyűbe olvad a gróf és pór bánata. Mindebből világos a következmény: a jogegyenlőség, mint természeti jog, mint a legelső emberi és nemzeti kötelesség hangsúlyozása.

Világos az előbbiekből az a fontosság, melyet Eötvös az egyenlőségnek tulajdonít, mint nálunk 1848 előtt különösen fontos koreszmének. Őt azonban már akkor meggyőzte ennek az eszmének az állami élettel kapcsolatos mélyebb tanulmányozása, hogy

ez az egyenlőség legfőlebb a törvényelőtti egyenlőségben s az egyenlő politikai jogokban és köteleességekben valósítható meg, mint melyeken az új demokrácia alapul. De ha a törvényelőtti egyenlőség teljesen életbeléptethető is, sőt éppen ez jelzi a közép-kori viszonyokkal való szakítást, a mely egyszersmind a törvényhez való viszonyban többé nem osztályt, hanem egyént, azaz polgárt ismer csupán; már a politikai egyenlőség, sőt még az egyenlő állami megterhelhetőség, tehát az egyenlő adózás sem valósítható meg. Sőt végelemzésében, a jogok érvényesíthetése szempontjából, még a törvényelőtti egyenlőség is inkább filozófiai eszme, mint teljes realitás. Végre az egyenlőség társadalmi tekintetben sehol sincs megvalósítva s nem is lehet. Mert végkövetkezményeiben ez az egyenlőség csak két úton volna elérhető: vagy oly caezárizmus által, mely az állami mindenhatóságot a nép nevében, de ennek teljes kizárásával gyakorolná, vagy a szociális kommunizmus által, mely hasonló kényuralommal hatna az egyesre. Mindkét esetben pedig az egyenlőség a legnagyobb rabszolgaságra vezetne s elpusztulna az emberiségnek a keresztyén művelődés által nyert legfőbb vívmánya, mely egyszersmind éppen a törvényelőtti és politikai egyenlőségnek is egyik legfőbb alkateleme: az egyéni szabadság.

Midőn tehát ő egy nemzeti, parlamentárisan felelős kormányzat, népképviselő, a nemzet összes osztályainak egybeolvadása, ugyanazon törvények, jogok és köteleességek által egyenlőséget akart s ezáltal nálunk is keresztül akarta vinni a demokratikus átalakulást, a mint ez az 1848-iki törvényekben kifejezésre is jutott: mindezzel ő a kor természetes követelményeit akarta kielégíteni; de mindig hangsúlyozta, hogy ő nem kívánja az emberiség fejlődését a szociális álmadozással együtt az egyenlőségre alapítani, hanem a szabadságra; sőt az egyenlőség által is a szabadságot akarta biztosítani s mindig hangsúlyozta, hogy az ember legfőbb java az egyéni szabadság, az egyén szabad érvényesülése, ez a keresztyén művelődés legfőbb eszköze s tehát az államnak is valódi célja, az egyéni szabadság biztosítása.

Így és ezáltal emelkedik ki Eötvös egész léttörekvéseiben és irodalmi működésében a legfontosabb alapelv, az énnék, az egyénnek államban és társadalomban való védelme, szemben az egyetemességgel a társadalomban és szemben a hatalmi mindenhatósággal az államban. Az egyénnek, az énnék ez a fontossága, ez az érvényre juttatása a XVIII-ik századnak érdeme s alapjában a filozófia vívmánya, mint minden más hasonló eszme is. A filozófia ugyanis mindig hirdette, hogy testből és lélekből állunk; de az én, mint lélek, mely mint alany, önmagát teszi mint tárgyat vizsgálódása céljául, mégis csak Descartes óta lett az általános bölcseleti kutatás eszköze, a ki magát így határozta meg az ismert híres tételben: »Én gondolkodom, tehát vagyok«, melyben az »én« magát a lelket, még pedig nem általánosságban, hanem különösen az egyéni lelket, kinek-kinek saját lelkét jelenti. Nincs helye, hogy

itt e szónak filozófiai értelmezését adjuk, úgy a mint különösen a német bölcsészeti iskolákban utóbb módosult és átalakult; tudjuk, hogy Fichte egész rendszerét ennek értelmezésére alapította, de már oly időben, midőn a költészet felkarolta az én eszméjét s egy új költői világnézet központjává tette.

Ugyanis Rousseau-nál a XVIII. század második felében már az egész világnézet központja az én, mint lélek és egyén. Az én maga nem más, mint a kifejlődés és öntudat azon fokára jutott lélek, midőn tudomása van saját létezéséről, Descartes értelmében. De ha így van, akkor ez az én elemzi önmagát a létezés különböző nyilatkozataiban, egész benső, külön életében; egyszerre szemben leli magát az egész léttel, étellel, a társadalommal, összeközösben a körülte lefolyó világgal, ennek azon hatásaival, melyek érzelmi megindulásokat, indulatokat, szenvedélyeket keltenek s ekkor ott vagyunk a legerősebb és legegységesebb emberi szenvedélynél, a szerelemnél, mely éppen ezért leginkább követeli az elemzést.

Az én-nek ez a túltengése lett alapja az egész XVIII-ik századvégi és XIX. századi irodalomnak, melynek tehát uralkodó vonása az önmagában elmerülés, az önlelkialkat elemzése az élet összes viszonyaiban; tehát a túlságos lyrizmus, melynek alaphangja a szenvedés, a mi természetes következménye annak, hogy valahányszor lelki állapotunk elemzésében elmerülünk, mindannyiszor szerencsétleneknek érezzük magunkat. Ez megtermette egyszerűn a lyrai és lélektani regényt, melyek csak abban különböznek, hogy amaz önleletrajz, emez elbeszélés, a mennyiben amabban saját magát választja az író hőstül, emebben másokat, de mindkét esetben a lelki élet elemzése a problema; tehát a központ mindkét esetben az egyén, az az, hogy mik vagyunk, mik a mi jellemző tulajdonaink, miknek tartanak mások, mint hat ránk a külvilág, mi a viszony, melyben állunk egyesekhez s az összeshez, e hatások és viszonyok miatt mit szenvedünk, élvezünk, akarunk, gondolunk s ez az állandó, alapjában ugyanazon én, miként módosul, küzd, jut ellentmondásba önmagával, vesz fel új elemeket?

Ekkép, mellözve most egyéb műfajokat, a regényben ez összehatások és a francia forradalomnak az egyént felszabadító hatása alatt, egy egész új irány állt elé s néhány remekművet hozott létre Rousseau-nál, Goethenél, Chateaubriandnál, Mme de Staëlnál, hogy csak a legfőbbeket említsük; ez kivált egy mélységes és gyógyíthatatlan melancholia hatása alatt, mely uralkodó alaphang maradt az egész XIX. század költészetében, azt az összeférhetetlenséget rajzolja, mely az egyén szerencsétlenségére a társadalom és az egyén közt fennáll s emezt multhatatlanul szerencsétlenné teszi. Az összeférhetetlenségnek ezt az érzését s az e miatti bánatot, utóbb Alfred de Musset *La confession d'un enfant du siècle* (1836) művében a század betegsége-nek nevezte.

Természetesen a század e betegsége-nek neme és természete egyéneként és országonként vagy inkább társadalmakként más és

más. Midőn látták az írók, hogy a nagy eszmékkel a zászlókon megindult XIX. század nem váltja be a hozzákötött nagy ígéretek, akkor a 30-as években George Sandnál, Mussetnél, Saint-Beuvenél, Alfred de Vigny-nél új életre ébredt e betegség rajza s ennek az áramlatnak hatása alatt Eötvös, ki ekkor, alig 24 éves korában, éppen Nyugat-Európában utazott, egy lyrai és bölcséleti regényt írt, *A karthausit*, melyben a század betegségének azt a nemét mutatja be, hogy rajzol benne egy önző boldogságra törekvő ifjút, a kinek volna szíve mások boldogítására, volna tehetsége valami kiválót tenni; de gyermekora óta annyi beteges befolyás alá került, hogy az élettapasztalatokat csak önmaga elemzésére használja s megszűnt akarni tudni, mielőtt akarateréjét valódi próbára tenné. Feje vénné lett már, mire az ifjúság küszöbére ért; annyit tanult, látott és elmélkedett, hogy bölcséletileg ismerni vélte az életet, mielőtt vele komolyabban érintkezett s csak egyre fejlett ki érzéke: a maga önző boldogságának hajszolására, a mely vakon, önmagában elmerülve, a társadalommal s önmagával folytatott állandó küzdelemben tévedésről tévedésre viszi, szerencsétlenségbe, bukásba rántja magával mindazokat, kik közelébe kerülnek, míg aztán megtörve vonul vissza ez életből már ifjúsága kezdetén, s ifjúságát ekközben számtalan elegiában siratja el.

Papp Endre némi általánosságban, de egészben helyesen jellemzi ebben az epigrammban:

Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életírása,
A társadalom jajkiáltása,
Nagy műveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Melynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fennálló világ.

Eötvös e regénye színhelyét Franciaországba tette, mert alapján ily szövevényes viszonyok és ily természetű összeütközés csak egy bonyolultabb társadalmi élet eredményei lehetnek. Ettől fogva azonban minden más művében is az egyén helyzete, szemben a társadalmi és politikai viszonyokkal, a főkérdés és a megoldást mindig abban az irányban keresi, hogy minő beosztás és alakulás felelne meg legjobban az egyén szabad mozgásának és boldogulásának; mert a kor eszmeirányzatának hatása alatt éles szemmel figyelte meg, hogy az emberi nyomor jóval nagyobb részét nem a sors, a természet, mint hiszszük, hanem az emberek halmozzák egymásra és ezt sem teszik legtöbbször gonoszszágból, hanem félreértésből, tudatlanságból, előítéletből s jó nagy részét okozzák a társadalmi intézmények, vallási és politikai törvények.

Apasztani az egyén nyomorát az egyéni szabadság biztosítékai által törvényhozásilag és társadalmi jobb berendezéssel: ez az Eötvös működésének alapelve.

Ezért jellemző nála, hogy míg a regényíróknak s kivált a legújabbaknak, csaknem kizárólagos tárgya az a viszony, melyben a két nem, a férfi és nő áll egymáshoz a társadalomban s e viszony lélektani elemzése a legjobb regények és színdarabok mondhatni egyetlen törekvése; addig Eötvösnél, noha minden regényében bőven van szó a szerelemről is, mégis *A karthausin* kezdve, *A nővérekig* a főtárgy nem ez, hanem az egyén viszonya a társadalomhoz és politikai viszonyokhoz. E szerint *A karthausi* főtárgya annak a viszonynak rajza, melyben Gusztáv áll az akkori franciaia élethez, mely maga elhervasztja ennek gyermekkorát, a viszonyok hatalma miatt tönkre kell mennie sajátos lélekalkatánál fogva; még mielőtt valósággal megpróbálna élni, az első tapasztalatok arról győzik meg, hogy oly tulajdonokkal, mint az övéi, abban a társadalomban meg nem élhet. Ebből Eötvös következtetése az, hogy nemcsak az egyénnek, hanem első sorban magának a társadalomnak is át kell alakulnia. *A falu jegyzőjé*-nek alapelve az, hogy oly magyar politikai és társadalmi viszonyok, minőket nálunk Eötvös a 40-es években tanulmánya tárgyává tett, alkalmasak a legderekből férfiak tönkretévéására s a gonoszoknak még gonoszabbakká alakítására. Más mód tehát nincs, mint a viszonyok politikai és társadalmi téren való átalakítása. *A Magyarország 1514-ben* komor képeinek rajzából ugyanaz tűnik ki; a jobbágyi viszonyok tönkreteszik az egyént, állattá aljasítják a népet, el tehát velők. *A nővérek* lélektani tartalma főképp az, hogy a nagy műveltségű lélek, túlon túl elfinomított kedély egy durvább, kiméletlen társadalom viszonyai közt szenvedésről szenvedésre fogja végig járni a Golgothát; boldogságot csak az egyszerű életviszonyok adhatnak vagy aztán a társadalomnak oly tökéletessé kellene válnia, mire nemcsak gondolni, hanem törekedni is kell.

De végre egész politikai rendszerének is alapelve az egyén érvényesülése a nagy egészszel szemben; tehát oly államformának megalkotása, hogy a rendkívüli nagy államhatalommal szemben az egyén s a kisebb polgári egyesületek ne érezzék magokat elszigetelve. Ennek az alapelvnek első nyomai Eötvös ifjúkorába nyúlnak már vissza s benne vannak első politikai természetű műveiben is. Lényegileg kapcsolatban állanak már a 30-as évek vége felé elkezdettt tanulmányaival, melyek által célja volt a keresztyén művelődés történetének megírásához anyagot gyűjteni, miben különösen az akkor már világhírűvé vált Guizot volt reá nagy hatással *Histoire de la civilisation en Europe* és *Histoire de la civilisation en France* cz. műveivel. Ugyane nagy írónak példája volt hatással arra is, hogy a mint Guizot megírta hazája számára tanulságul az angol forradalom történetét; úgy akarta ő megírni a francia forradalomét, melyet ő szintén az érvényesülése felé törekvő,

a teljessége felé siető keresztyén művelődés egyik nagyszerű jelenésének tartott.

Ezeknek a tanulmányoknak lett eredménye *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* cz. két kötetes állambölcseleti műve 1851 és 1854-ben. Ebben újra vizsgálat alá veszi a század nagy eszméit, a szabadságot, egyenlőséget és nemzetiséget. Mindenütt dogmatikus szigorúsággal és a rendszerbe foglalásnak az előre felállított eszmékből kiindulás szoros logikai következtetésével s ekkép a német bölcseletet követő eljárással, de más oldalról nagy és gyakorlati éleslátással figyel meg, hogy az emberiségnek a keresztyén művelődés alapelvei szerint nem egyenlőségre, hanem egyéni szabadságra, személyi szabad mozgásra van szüksége. A jövő és a keresztyén művelődés e fő alapvének megfelelő államforma tehát mindenütt csak az lehet, mely az államhatalom korlátozásával a megyei, de kivált erős, kifejlett községi önkormányzatnak és szabad egyesületeknek megadja azt a jogkört, mely az állami mindenhatóság, a nép nevében megalkotott alkotmányos czézárizmus helyett az egyén érdekeit biztosítani fogja nem az egyenlőség, hanem a szabadság által; ebben a megoldásban tehát az állam nem egy elvont öncél, hanem csak eszköz lesz, mely szerint éppen az államnak lesz egy, még pedig főcélja, a biztoság, melyet az egyénnek élveznie kell, hogy szabad lehessen.

Lényegileg tehát Eötvös, midőn *A karthausiban* a juliusi forradalom hatását rajzolja az egyéni szabadság feléledésére és midőn általában is a század első felében az egyetemes nyugtalanság főokául a hamis elméletekből kiindulás s az államhatalom abszolutizmusával való elégedetlenséget állítja oda és midőn ugyane művében a keresztyén műveltség és az emberi előhaladásban való rendületlen hitét fejezi ki: ott ugyanazt mondja, mit állambölcseleti művében. Hite, meggyőződése, elvei ugyanazok, csak a választott kiindulás más. Így mondhatjuk tehát megint, hogy Eötvösnek ez a meggyőződése összefügg egész életével.

Végre, mint nagy mestere, Guizot, ő is tanügyi politikája alapelvéül a népoktatás kifejtését választotta; egyfelől azért, mert meggyőződése szerint hazánk jövője első sorban a műveltség kérdése, de másfelől azért és politikailag főleg azért, mert ebben látta hazánk demokratikus továbbfejlődésének biztosítását s mert ebben látta az egyéniségek kifejtése által a szabadság állandósításának egyetlen eszközét. Mentől műveltebb, fejlettebb az egyén, annál kevésbé igazható le s annál jobban tiszteli saját szabadságának fentartása mellett a másokéit; már pedig csak ott erősek a törvények s a szabadmozgás összes biztosítékai, hol ezeknek őre a közmeggyőződés és az erős öntudat.

Látjuk e rövid áttekintésből, hogy Eötvösnek rendíthetetlen hite volt némely eszmékben s ezek hatásaiban. Egy doktrinaire lelkesedésével és meggyőződésével hirdette, hogy az emberiség egész életét általános eszmék fonalán lehet megérteni, hogy az

emberiség életet eszmék vezetnek és irányát eszmék határozzák meg. E tekintetben őt a XVIII-ik századvégi s a mult évszáz elei dogmatikus filozófusok tanítványának kell tartanunk. Ő maga élete vége felé egyszer azt mondta magáról: »Két dologra megelégedéssel tekinthetek vissza s ezt tőlem még elleneim sem tagadhatják meg. Az egyik az, hogy bármennyiszor csalódtam, bármennyiszor kételkedtem egyes nézeteimben: érzelmeimben sohasem ingadoztam és egyes eszmékhez sohasem vesztettem el bizalmamat. A másik az, hogy egész életem az eszmék létesítésének volt szentelve s mint magamat, úgy minden tehetségemet csak az eszmék eszközének tekintettem.«

E néhány sor tökéletesen kifejezi Eötvös életének tartalmát, kivéve azt a másik jellemvonását, a szeretetet, melyről e lapokon nem szólhattunk eleget, sok olyan mással együtt, a mik Eötvös gyakorlati politikai működésére vonatkoznak. Álljon tehát még lelki élete e másik tartalmáról is itt egy idézett: »Ha van gyönyör a világon, azt csak a tudomány és szeretet adja; csak a kinek esze és szíve egy tág kört bírt körülöfogni, ki e nagy világ vagy a történet bámulatos rendjét megérteni s a meleg érzést, melylyel egy kedves lény hozzá közeledik, viszonzni tudja, az érzi, hogy a világon boldogok is lehetünk.« Ha szerető a paradoxonokat, e sorokra elmondhatnók, hogy neki többje volt, mint lángesze, neki lelke volt.

E szavakat 1870 aug. 17-ikén, tehát halála előtt pár hóval írta. Ezt a szeretetet ő azonban nemcsak szűk körben nyilatkozó, hanem az egész emberiséget átható, segítő, felemelő érzelmek értette s az emberszerető lélekkel ellentétbe állította az önzőt, kiról azt a végső ítéletet mondja ki, hogy csak az önzőnek nincs vigasztalása a földön.

De hát, kérdjük, a mondottak után, ez a tiszta eszmék szemléletébe merült férfiú, mint maga mondja, nem volt volna boldog? Bizonyára nem; a közéletben legalább nem.

Pedig annyira szeretett és annyi éleslátással fölfedezett eszméi sokszor, nagyon sokszor tettek tanúságot mellette; alig még annyiszor valaki mellett a mult századi nemzeti átalakulás küzdelmeiben. Azonban már magában véve Eötvös oly korban született, a mult század elején, hogy e rendkívüli és hazánkra nézve egészen különös szenvedésekkel gazdag időkből, mintegy születésével, de mindenesetre első gyermekéveiből magával hozta a század hangulatát, a szomorúság vágyát s a melancholia hajlamát, mely utóbbit bátran lehetne a politikai nyomorúságok alatt évszázadokon át küzdött nemzetünk uralkodó hangulatának is nevezni. Gondoljunk az anyákra, kik az oly évek hatásai alatt hordták szívök alatt gyermekeiket, minők az 1789—1815-ig terjedő évek. Vagy gondoljunk nálunk például az 50-es évek hatására s az élénk képzeletű női kedélyre.

De ha mindez nem így volna is, mindig vannak szenvedni tudóbb, fájdalomra fogékonyabb szívek. Ilyen volt Eötvösé is.

E mellett művészek, nagy költők s általában mindazok, a kik hazájukért, az emberiségért élnek, nemzetük jövőjének szentelik napjaikat s kiterjesztik nemzetük gondolatainak, eszméinek, aspirációinak, szenvedélyeinek körét: általában is mindig sokat szenvednek, kivált midőn látniok kell, hogy akárhány Bastillet rombolnak le, mindig maradnak még leontandó Bastilleok, sőt mindegyre újak is emelkednek. Egyszóval a világon minden, a mi nagy, boldogtalan.

Tehát csak természetes, hogyha élete végén egyszer ezt mondta magáról: »Nőm és gyermekeim körén kívül alig van oly életviszony, melyet nekem meg ne keserítették volna. Átmentem mindazon fájdalom, melyet munkáimban kifejeztem.«

FERENCZI ZOLTÁN.

